

HUNARMANDCHILIKKA OID SHEVA SO'ZLARINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Raimnazarova Nasiba

Termiz davlat pedagogika instituti,

F.f.f.d (PhD) dotsent.

Abstract. This article analyzes the specific features of dialectal words related handicrafts in the Uzbek language. In particular, it examines the factors of their formation as well as their phonetic, lexical, semantic, and grammatical aspects. It also considers regional dialectal differences and the relationship between handicraft terminology and the literary language. The study is of significant importance in terms of preserving and developing national linguistic richness.

Keywords: handicrafts, dialectal words, dialect, lexicon, phonetics, semantics, grammatical features, regional differences, literary language, linguistic richness.

Аннотация. В данной статье анализируются специфические особенности диалектных слов, связанных с ремесленничеством в узбекском языке. В частности, рассматриваются факторы их формирования, а также фонетические, лексические, семантические и грамматические аспекты. Кроме того, освещаются региональные различия диалектов и взаимосвязь ремесленных терминов с литературным языком. Статья имеет важное значение с точки зрения сохранения и развития национального языкового богатства.

Ключевые слова: ремесленничество, диалектные слова, диалект, лексика, фонетика, семантика, грамматические особенности, региональные различия, литературный язык, языковое богатство.

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek tilidagi hunarmandchilikka oid sheva so'zlarining o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi. Xususan, ularning shakllanish omillari, fonetik, leksik, semantik va grammatik jihatlari yoritiladi. Shuningdek, turli hududlarga xos bo'lgan sheva farqlari hamda hunarmandchilik terminlarining adabiy til

bilan o‘zaro munosabati ko‘rib chiqiladi. Maqola milliy til boyligini saqlash va rivojlantirish nuqtai nazaridan muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: Hunarmandchilik, sheva so‘zlari, dialekt, leksika, fonetika, semantika, grammatik xususiyatlar, hududiy farqlar, adabiy til, til boyligi.

O‘zbek tili boy va rang-barang til bo‘lib, uning tarkibida adabiy til bilan bir qatorda turli shevalar ham muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, hunarmandchilik sohasiga oid sheva so‘zlari xalqning tarixiy hayoti, turmush tarzi, madaniyati va kasb-kor faoliyatini aks ettiruvchi muhim lingvistik qatlam hisoblanadi. Hunarmandchilik qadimdan o‘zbek xalqining asosiy mashg‘ulotlaridan biri bo‘lib kelganligi sababli, bu soha bilan bog‘liq atamalar turli hududlarda o‘ziga xos tarzda shakllangan.

Hunarmandchilik – bu insonning qo‘l mehnati orqali turli buyumlar yaratish faoliyati bo‘lib, u til bilan chambarchas bog‘liqdir. Har bir hunar turi o‘ziga xos terminologiyani talab qiladi. Masalan, kulolchilik, temirchilik, zargarlik, kashtachilik kabi sohalarda ishlatiladigan so‘zlar ko‘pincha umumxalq tilidan farq qiladi.

Til esa jamiyat taraqqiyoti bilan birga rivojlanadi. Hunarmandchilik rivojlangan hududlarda ushbu soha bilan bog‘liq sheva so‘zlari ko‘p uchraydi. Bu esa tilning hududiy boyligini oshiradi.

Sheva (fors. — harakat tarzi, tarz, usul) — tilning fonetik, grammatik va lug‘aviy jihatdan o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lgan eng kichik hududiy ko‘rinishi— sezilarli lisoniy tafovutlari bo‘lmagan bir yoki bir necha aholi maskani (odatda, qishloq)da yashovchilarning so‘zlashuv vositasi sifatida qo‘llanadi. Sheva — bu boshqa Sheva tizimlaridan fonetik, grammatik, so‘z yasalishi va lug‘aviy belgilariga ko‘ra farqlanuvchi lisoniy tizim sifatida mavjud bo‘ladi. Masalan, qipchoq lahjasining mang‘it yoki saroy shevasi, qarluq lahjasiga mansub Marg‘ilon shevasi va boshqalar o‘zbek tilining eng kichik hududiy ko‘rinishlari hisoblanadi. Alohida Shevalar birikib, lahjasi tashkil etadi.

Shevalar tizimining murakkablik darajasi, asosan, ekstralingvistik omillar: Shevaning alohidalanish (ajralib qolish) darajasi, muayyan Sheva vakillarining boshqa Shevalar va tillarning vakillari bilan aloqa qilish darajasi, adabiy tilning shahriga

ta'siriga bog'liq. Alohida ajralib qolgan Shevalarda uning vakillari bilan atrofdagi aholi o'rtasida aloqalarning yo'qligi (geografik yoki siyosiy sabablar, atrofdagi aholining til, madaniyat, diniy e'tiqod jihatdan ayni Sheva vakillaridan keskin farklanishi tufayli), sheva vakillarining an'anaviy turmush tarzini saqlab qolishga astoydil intilishi oqibatida Sheva juda sekinlik bilan o'zgaradi, katta va kichik yoshdagilarning tilidagi farq sezilarsiz darajada bo'ladi. Adabiy tilning yoki boshqa shahrining kuchli ta'siri ostida bo'lgan shahrida aholining turli guruhlari nutqiga xos bo'lgan, birbiriga qarama-qarshi qo'yilgan va turli darajada farqlanadigan an'anaviy (qadimgi) va yangi qatlamlar ajralib turadi.

Sheva so'zlari – bu ma'lum bir hudud aholisi tomonidan qo'llaniladigan, adabiy tildan farq qiluvchi fonetik, leksik yoki grammatik xususiyatlarga ega bo'lgan birliklardir. Shevalar tilning tabiiy shakli bo'lib, ular xalq og'zaki nutqida keng qo'llanadi.

Hunarmandchilikka oid sheva so'zlari esa aynan kasb-hunar faoliyati jarayonida shakllangan bo'lib, ko'pincha ustalar, shogirdlar va mahalliy aholi o'rtasida ishlatiladi.

Hunarmandchilikka oid sheva so'zlari quyidagi omillar asosida shakllanadi:

1. Hududiy omil – Har bir viloyat yoki tuman o'ziga xos hunarmandchilik an'analariga ega bo'lib, shu asosda alohida so'zlar yuzaga keladi.
2. Tarixiy omil – Qadimiy hunar turlari bilan bog'liq so'zlar asrlar davomida saqlanib qolgan.
3. Madaniy omil – Mahalliy urf-odatlar va an'analar tilga ta'sir ko'rsatadi.
4. Til aloqalari – Fors-tojik, arab, rus tillari ta'sirida yangi atamalar kirib kelgan. Masalan, kulolchilikda "charx", "loy qorish", "sir berish" kabi atamalar ishlatiladi. Ba'zi hududlarda bu so'zlar o'ziga xos talaffuz yoki ma'noga ega bo'ladi.

Hunarmandchilikka oid sheva so'zlarining fonetik xususiyatlari ularning talaffuzida namoyon bo'ladi. Masalan:

Adabiy tildagi tovushlar shevada o'zgaradi ($q \rightarrow g$, $k \rightarrow ch$ kabi).

Ba'zi unlilar qisqaradi yoki cho'ziladi, urg'u o'rni o'zgaradi

Masalan, "qozon" so'zi ayrim hududlarda "g'ozon" tarzida aytilishi mumkin.

Leksik jihatdan hunarmandchilik sheva soʻzlari juda boydir. Har bir hunar turi oʻz terminlariga ega:

Temirchilikda: bolgʻa, sandon, choʻyan

Kulolchilikda: charx, xum, kosa

Toʻqimachilikda: ip, gazlama, naqsh

Baʼzi soʻzlar faqat maʼlum hududda ishlatiladi va boshqa joylarda tushunarsiz boʻlishi mumkin.

Semantik xususiyatlar

Hunarmandchilikka oid sheva soʻzlarining maʼnosi koʻpincha kengaygan yoki toraygan boʻladi. Masalan:

Bir soʻz bir necha maʼnoda ishlatiladi

Ayrim soʻzlar faqat kasb doirasida tushuniladi.

Masalan, "naqsh" soʻzi umumiy maʼnoda bezakni anglatadi, ammo kashtachilikda u aniq bir texnikani bildiradi.

Sheva soʻzlari grammatik jihatdan ham farq qiladi:

Qoʻshimchalar oʻzgaradi, soʻz yasash usullari farq qiladi, gap tuzilishi oʻziga xos boʻladi. Masalan, ayrim hududlarda feʼllarning zamon shakllari boshqacha qoʻllanadi.

Hududiy farqlar

Oʻzbekistonning turli hududlarida hunarmandchilikka oid sheva soʻzlari farqlanadi. Masalan: Buxoro va Samarqand hududlarida fors-tojik taʼsiri kuchli

Fargʻona vodiysida oʻziga xos talaffuz mavjud

Xorazm shevalarida qadimiy unsurlar saqlangan

Bu farqlar tilning boyligini va xilma-xilligini koʻrsatadi.

Adabiy til bilan munosabati

Hunarmandchilikka oid sheva soʻzlari adabiy tilni boyituvchi manba hisoblanadi. Koʻplab sheva soʻzlari vaqt oʻtishi bilan adabiy tilga kirib keladi.

Shu bilan birga, adabiy til ham shevalarga taʼsir koʻrsatib, ularni standartlashtirishga xizmat qiladi.

Bugungi kunda hunarmandchilik rivojlanib borayotgan bir paytda, ushbu soʻzlarni oʻrganish muhim ahamiyatga ega. Ular:

Milliy merosni saqlaydi

Til boyligini oshiradi

Madaniy qadriyatlarni aks ettiradi.

Hunarmandchilikka oid sheva soʻzlari oʻzbek tilining muhim tarkibiy qismi boʻlib, ular xalqning tarixiy va madaniy hayotini aks ettiradi. Ularning fonetik, leksik, semantik va grammatik xususiyatlari tilshunoslik uchun muhim tadqiqot obyektidir.

Ushbu soʻzlarni oʻrganish va saqlash kelajak avlod uchun muhim vazifa hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdurahmonov Gʻ. Oʻzbek dialektologiyasi. – Toshkent: Oʻqituvchi, 1976.
2. Rahmatullayev Sh. Oʻzbek tilining izohli lugʻati. – Toshkent: Fan, 2006.
3. Tursunov U. Hozirgi oʻzbek adabiy tili. – Toshkent: Oʻzbekiston, 1992.
4. Mirzayev T. Oʻzbek xalq hunarmandchiligi. – Toshkent: Fan, 1999.
5. Joʻrayev M. Oʻzbek xalq ogʻzaki ijodi va shevalar. – Toshkent: Sharq, 2004.
6. Hasanov B. Oʻzbek tilining shevalari. – Toshkent: Universitet, 2010.
7. Qodirov M. Tilshunoslik asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2015.
8. Sodiqov Q. Leksikologiya asoslari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2012.
9. Yoʻldoshev J. Oʻzbek tilining tarixiy grammatikasi. – Toshkent: Fan, 2008.